

Кримінальний процес та криміналістика

УДК 343.13:347.426

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.17107060>

Цивільний відповідач у кримінальному провадженні: *persona duplex* чи *persona simplex*

Мосейко Станіслав Вадимович,

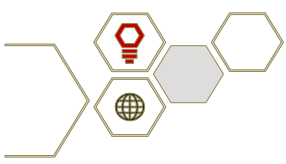
аспірант кафедри кримінального процесу Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

<https://orcid.org/0009-0002-3405-8414>

Прийнято: 12.08.2025 | Опубліковано: 31.08.2025

Анотація. У статті розглядаються актуальні проблеми сучасної правозастосовної практики, науки кримінального процесу та освітнього процесу, пов'язані з визначенням правового статусу цивільного відповідача у кримінальному провадженні. Підкреслюється, що забезпечення прав і законних інтересів учасників кримінального процесу є одним із ключових чинників поступу України як правової та суверенної держави. Водночас, якщо питання гарантій для підозрюваних, обвинувачених і потерпілих знайшли достатнє наукове висвітлення, то процесуальний статус цивільного відповідача залишається малодослідженим, попри його нормативну складність і практичну значущість.

Здійснено аналіз особливостей правового статусу цивільного відповідача у кримінальному провадженні, зокрема в контексті поширеної в юридичній літературі та практиці тенденції ототожнювати його з підозрюваним або обвинуваченим. Наголошено, що такий підхід суперечить

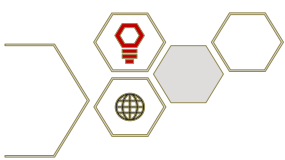

положенням чинного КПК України та порушує логіку процесуального розмежування ролей учасників кримінального провадження. Окремо розглядається питання можливості залучення держави як цивільного відповідача, що останнім часом викликає значну наукову та практичну дискусію.

На основі застосування діалектичного та герменевтичного методів обґрунтовано, що ототожнення процесуального статусу цивільного відповідача зі статусом підозрюваного чи обвинуваченого є концептуально помилковим. Такий підхід суперечить положенням КПК України та порушує законодавчу логіку розмежування процесуальних ролей учасників кримінального провадження. Цивільний відповідач у межах кримінального провадження виступає самостійним процесуальним суб'єктом, який не може бути ідентифікований із підозрюваним чи обвинуваченим. Це підтверджується буквальним і системним тлумаченням норм КПК України (ст. 62, 42, 128), які закріплюють окремі правові дефініції та визначають специфіку їхніх функціональних обов'язків.

Цивільний відповідач не є об'єктом кримінального переслідування, а залучається виключно для вирішення питання цивільної відповідальності за шкоду, завдану кримінально протиправними діями іншої особи. Використання законодавцем сполучника «або» у ст. 128 КПК України юридично фіксує альтернативність суб'єктів відповідальності, що унеможлиблює їх процесуальне змішування. Водночас обґрунтовано, що держава не може виступати цивільним відповідачем під час розгляду цивільного позову в межах кримінального провадження через юрисдикційні обмеження, відсутність відповідного процесуального статусу та недостатнє нормативне регулювання.

Ключові слова: відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; цивільний позов у кримінальному провадженні; цивільний відповідач, цивільний позивач; юрисдикція; цивільна відповідальність держави.

The Civil Defendant in Criminal Proceedings: *persona duplex* or *persona simplex*

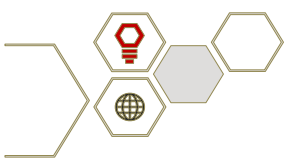
Stanislav Moseiko,

PhD candidate at the Department of Criminal Procedure of the Yaroslav
Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine,
<https://orcid.org/0009-0002-3405-8414>

Abstract. The article addresses pressing issues in contemporary law enforcement practice, the science of criminal procedure, and legal education related to defining the legal status of the civil defendant in criminal proceedings. It emphasizes that safeguarding the rights and legitimate interests of participants in criminal proceedings is a key factor in Ukraine's advancement as a legal and sovereign state. While the guarantees for suspects, defendants, and victims have received considerable scholarly attention, the procedural status of the civil defendant remains insufficiently studied despite its normative complexity and practical significance.

The article analyzes the distinctive features of the civil defendant's legal status in criminal proceedings, particularly in light of the widespread trend in legal literature and practice to equate this status with that of the suspect or the accused. It is stressed that such an approach contradicts the provisions of the current Criminal Procedure Code of Ukraine (CPC) and disrupts the procedural logic of differentiating the roles of participants in criminal proceedings. Special attention is given to the possibility of involving the state as a civil defendant, a matter that has recently provoked significant scholarly and practical debate.

Using dialectical and hermeneutical methods, the study substantiates that equating the procedural status of the civil defendant with that of the suspect or the accused is conceptually flawed. This approach contradicts the CPC and violates the legislative logic of distinguishing between the procedural roles of participants in

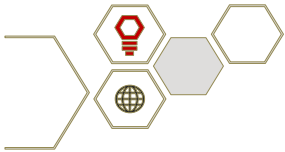
criminal proceedings. The civil defendant in criminal proceedings is an independent procedural subject who cannot be identified with either the suspect or the accused. This is confirmed by both literal and systematic interpretation of CPC provisions (Arts. 62, 42, 128), which establish distinct legal definitions and determine the specificity of their functional responsibilities.

The civil defendant is not the object of criminal prosecution but is involved solely to resolve issues of civil liability for harm caused by the criminally unlawful actions of another person. The legislator's use of the conjunction "or" in Art. 128 of the CPC legally fixes the alternativeness of liability subjects, which prevents their procedural conflation. At the same time, it is argued that the state cannot serve as a civil defendant in the consideration of a civil claim within criminal proceedings due to jurisdictional restrictions, the absence of an appropriate procedural status, and insufficient normative regulation.

Keywords: compensation for damage caused by a criminal offense; civil claim in criminal proceedings; civil defendant; civil plaintiff; jurisdiction; state civil liability.

Постановка проблеми. Подальший розвиток України як суверенної держави нерозривно пов'язаний із системним удосконаленням механізмів захисту прав і законних інтересів громадян. Це безпосередньо корелює з конституційним положенням, закріпленим у Основному Законі України, відповідно до якого людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю [1, ст. 3]. Забезпечення прав і свобод особи та створення умов для їх реалізації становлять сутність державної діяльності, набуваючи особливої ваги у сфері здійснення правосуддя в межах кримінального провадження.

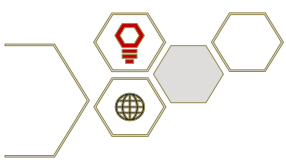
У науковій та практичній площині проблема гарантування прав і законних інтересів учасників кримінального провадження найчастіше розглядається крізь призму статусу підозрюваних, обвинувачених, підсудних

або потерпілих. Водночас не менш значущим є вивчення аспектів правового захисту інших учасників процесу, зокрема цивільного позивача та цивільного відповідача, участь яких обумовлена пред'явленням цивільного позову в межах кримінального процесу. Забезпечення належного процесуального статусу цих суб'єктів вимагає системного підходу як на рівні законодавчого врегулювання, так і в межах правозастосовної практики. Актуальність цього питання посилюється наявністю суперечливих положень і нормативних прогалин, що ускладнюють процесуальну діяльність слідчих, прокурорів і суддів під час реалізації відповідних механізмів.

У сучасній науковій літературі дедалі більше уваги приділяється аналізу правового статусу цивільного відповідача у кримінальному провадженні. Це безпосередньо пов'язано з дискусією щодо його концептуального визначення як *persona duplex* чи *persona simplex*. У статті М. М. Коломойцева [14] розкрито значення цивільного відповідача як суб'єкта доказування, зокрема наголошено на його ролі у формуванні доказової бази та забезпеченні справедливого розгляду цивільного позову в межах кримінального процесу. Подібні питання досліджує С. О. Данькова [15], яка пропонує класифікацію суб'єктів доказування у суді першої інстанції та звертає увагу на специфіку функцій, що виконує цивільний відповідач у співвідношенні з іншими учасниками провадження.

Вагомий внесок у розроблення проблематики забезпечення прав учасників кримінального процесу здійснили О. П. Кучинська та Ю. В. Циганюк [16; 17]. У своїх працях вони зосередилися на питаннях правового регулювання участі захисника, обґрунтовуючи необхідність удосконалення механізмів професійної правничої допомоги цивільному відповідачу. Автори також підкреслюють ризики ототожнення його процесуального статусу зі становищем підозрюваного чи обвинуваченого, що може призводити до порушення принципів процесуальної диференціації.

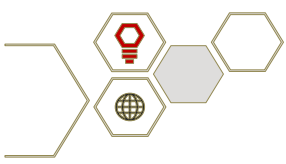

К. Таранець [18] досліджує право цивільного позивача на відшкодування процесуальних витрат, що опосередковано стосується питання балансу інтересів із цивільним відповідачем. У свою чергу В. Бабич, В. Шевчук і А. Ханов [19] акцентують увагу на аспектах цивільної відповідальності у кримінальному провадженні, обґрунтовуючи її змішаний характер і наголошуючи на необхідності чіткого визначення меж. О. Музиченко та І. Бородій у своєму дослідженні аналізують правову природу примусових заходів виховного характеру, розглядаючи питання застосування цивільного позову щодо неповнолітніх правопорушників [20].

Баланс прав учасників кримінального провадження перебуває у центрі досліджень С. Є. Абламського, який розглядає статус представника цивільного позивача та цивільного відповідача й доводить необхідність досягнення більшої процесуальної рівноваги між ними [21]. М. М. Коломойцев приділяє увагу питанню представництва цивільного відповідача у кримінальних справах, підкреслюючи значення міжнародного досвіду та перспективи його адаптації в Україні [22].

С. Мосейко [23] аналізує правову природу цивільного позову у кримінальному провадженні та пропонує новий підхід до розуміння його сутності як інструмента відновлення прав потерпілої сторони за умови одночасного забезпечення належних гарантій цивільному відповідачу. Отже, розглянуті наукові джерела не лише підтверджують самотійність процесуального статусу цивільного відповідача, а й демонструють різні методологічні підходи до оцінки його ролі, що дозволяє по-новому осмислити дискусію щодо його концептуалізації як *persona simplex* чи *persona duplex*.

Попри наявність певних наукових напрацювань, чимало аспектів, пов'язаних із процесуальною участю цивільного позивача та цивільного відповідача у кримінальному провадженні, залишаються недостатньо вивченими. Особливо це стосується трансформацій, зумовлених прийняттям у 2012 році нового Кримінального процесуального кодексу України (далі –

КПК, КПК України) [2]. Запроваджені зміни істотно вплинули на практику застосування законодавства, породивши низку дискусійних і проблемних питань, які потребують глибшого теоретичного аналізу та практичного врегулювання.

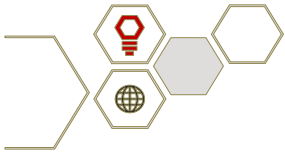
В юридичному дискурсі простежується тенденція до ототожнення цивільного відповідача з підозрюваним чи обвинуваченим. Такий підхід є як методологічно, так і нормативно хибним, адже він не лише спричиняє помилки у правозастосуванні, а й суперечить положенням чинного кримінального процесуального законодавства.

Окремої уваги заслуговує й питання щодо допустимості залучення держави як цивільного відповідача у межах кримінального провадження. Воно набуває особливої актуальності в контексті необхідності узгодження процесуальних механізмів із принципами юридичної визначеності, гарантіями ефективного захисту прав потерпілих і чітким розмежуванням юрисдикцій. Водночас ця проблема порушує низку концептуальних питань, зокрема щодо процесуального статусу держави, меж її відповідальності та правомірності інтеграції публічно-правового суб'єкта у структуру цивільного позову, заявленого в межах кримінального процесу.

Актуальність окреслених проблем, їхня нормативна складність та практична значущість зумовили вибір теми дослідження, спрямованого на з'ясування глибинних причин зазначених явищ і пошук ефективних шляхів їх подолання.

Метою статті є доктринальне розмежування процесуальних статусів цивільного відповідача та підозрюваного (обвинуваченого) як самостійних учасників кримінального провадження, обґрунтування помилковості їх ототожнення у науковому дискурсі та правозастосовній практиці, а також аналіз можливості визнання держави цивільним відповідачем у межах кримінального процесу.

Для досягнення цієї мети поставлено наступні **завдання**:

– здійснити доктринальний аналіз процесуального статусу цивільного відповідача та підозрюваного (обвинуваченого) у кримінальному провадженні з урахуванням положень чинного Кримінального процесуального кодексу України;

– довести самотійність процесуальних статусів цивільного відповідача та підозрюваного (обвинуваченого), критично оцінивши підхід до їх ототожнення як юридично хибний;

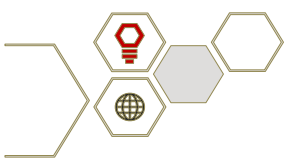
– проаналізувати можливість визнання держави цивільним відповідачем у кримінальному провадженні, визначивши межі її правової відповідальності та допустимість інтеграції публічно-правового суб'єкта в механізм цивільного позову.

Методологія дослідження. Для досягнення поставленої мети та реалізації визначених завдань використано комплекс сучасних загальнонаукових і спеціально-правових методів.

Насамперед застосовано формально-юридичний метод, що дозволив здійснити доктринальний аналіз процесуального статусу цивільного відповідача та підозрюваного (обвинуваченого) у кримінальному провадженні відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України. Завдяки цьому методу стало можливим простежити особливості нормативного закріплення інституту цивільної відповідальності у кримінальному процесі та визначити відмінності між його носіями.

Застосування догматичного методу дало змогу обґрунтувати самотійність процесуальних статусів цивільного відповідача та підозрюваного (обвинуваченого), а також критично оцінити наукові підходи, що ототожнюють ці правові категорії. У межах цього підходу доведено, що прирівнювання цивільного відповідача до сторони обвинувачення чи захисту є юридично помилковим, оскільки воно нівелює специфічну природу його прав і обов'язків.

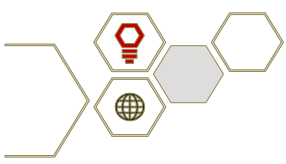
Для розв'язання проблеми можливості визнання держави цивільним відповідачем у кримінальному провадженні застосовано системно-структурний метод. Він дав змогу проаналізувати правові межі відповідальності публічно-правового суб'єкта та визначити допустимість інтеграції держави як особливого учасника у механізм цивільного позову.

Додатково використано історико-правовий метод, який дозволив простежити еволюцію інституту цивільного відповідача – від радянської доктрини до сучасного українського та європейського бачення. Логіко-семантичний метод став підґрунтям для уточнення понять *persona duplex* і *persona simplex* у контексті їх використання в науковому дискурсі.

Емпіричну базу дослідження становить аналіз практики Верховного Суду та рішень судів нижчих інстанцій. Це забезпечило застосування емпіричного та соціально-функціонального підходів і дало змогу з'ясувати, як на практиці функціонує інститут цивільного відповідача та наскільки він відповідає проголошеним завданням кримінального провадження щодо відшкодування шкоди потерпілим.

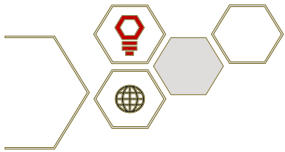
Виклад основного матеріалу. У випадках, коли одна й та сама дія особи кваліфікується водночас як кримінальне правопорушення, передбачене Кримінальними кодексом України, та цивільно-правовий делікт (ст. 1166, 1167 Цивільного кодексу України) [3], підозрюваний (обвинувачений) виступає не лише суб'єктом кримінального переслідування, а й особою, яка несе відповідальність за завдану шкоду у межах цивільно-правового зобов'язання, оскільки, як відомо шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала (тут та далі – курсів автора С.М.).

У так званій «класичній» ситуації цивільний позов пред'являється саме до особи, яка завдала шкоду, якщо, безумовно, існують встановлені юридичні

підстави для його подачі та задоволення. При цьому підозрюваний (обвинувачений) не змінює свого процесуального статусу в кримінальному провадженні. Сторонами цивільного позову у кримінальному провадженні виступають цивільний позивач та особа, яка завдала шкоди – підозрюваний або обвинувачений. Такий підхід відповідає принципу персоналізації відповідальності й спрямований на забезпечення ефективної реалізації права потерпілого на відшкодування шкоди в межах кримінального процесу. У разі пред'явлення цивільного позову до підозрюваного (обвинуваченого) він, поряд із виконанням функції захисту, набуває також процесуальної ролі заперечення проти заявлених вимог.

Разом з тим, у випадку, коли підозрюваний (обвинувачений) вчинив кримінальне правопорушення, але в силу закону цивільну відповідальність за шкоду, завдану кримінально протиправними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, несе фізична або юридична особа, позов щодо відшкодування такої шкоди, пред'являється саме щодо такої особи у порядку, встановленому КПК. Наведені випадки залучення осіб, які мають відшкодувати завдану шкоду, виникають відповідно до норм цивільного законодавства, які реалізуються в кримінальному судочинстві, а відтак зазначена особа має отримати відповідний статус в межах кримінального провадження, який визначить виконувану нею кримінальну процесуальну функцію. Таким учасником кримінального провадження є цивільний відповідач, процесуальний статус якого системно не врегульований, з огляду на вимоги правової визначеності та комплексності нормативного регулювання, що й спричиняє численні доктринальні та правозастосовні помилки при його ідентифікації як суб'єкта кримінального процесу. Водночас положення статей 62 та 63 КПК України, на наш погляд, містять важливі й достатні нормативні орієнтири, які дозволяють окреслити загальні контури

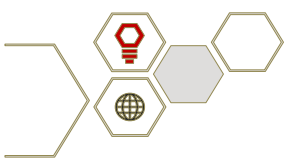

процесуального статусу цивільного відповідача, а отже – визначити обсяг його прав та обов’язків у межах кримінального провадження.

Помилкове ототожнення процесуального статусу цивільного відповідача зі статусом підозрюваного (обвинуваченого), та визнання останніх цивільними відповідачами, досі зустрічаються в окремих доктринальних джерелах та правозастосовній практиці. Такий підхід суперечить положенням КПК та порушує законодавчу логіку диференціації учасників кримінального провадження.

На те, що цивільного відповідача неможна ототожнювати з підозрюваним, обвинуваченим, а тим більше наділяти його неприцатанним процесуальним статусом, вказує вже буквальне тлумачення ч. 1 ст. 62 КПК, яка передбачає, що цивільним відповідачем у кримінальному провадженні може бути фізична або юридична особа, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану кримінально протиправними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, та до якої пред’явлено цивільний позов у порядку, встановленому КПК (ч. 1 ст. 62 КПК).

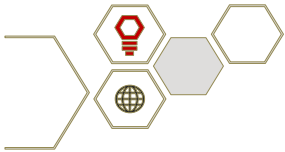
Буквальне тлумачення положень ч. 1 ст. 62 КПК України свідчить про наявність чіткої процесуальної межі між суб’єктами, які мають статус цивільного відповідача та підозрюваного (обвинуваченого). Цивільний відповідач залучається до провадження не як суб’єкт стосовно якого здійснюється кримінальне провадження (кримінального переслідування, обвинувальна діяльність), не як суб’єкт кримінального правопорушення чи кримінальної відповідальності, а виключно як особа, що має нести цивільну «відповідальність» за шкоду, яка була завдана діями особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Такий підхід узгоджується з функціональним розмежуванням процесуальних ролей та запобігає неправомірному змішуванню інститутів приватної та публічної відповідальності.

На користь саме такого підходу до розмежування процесуальних статусів розглядуваних учасників кримінального провадження свідчать також додаткові аргументи, що ґрунтуються на системному тлумаченні ч. 1-2 ст. 42 та ч. 1 ст. 62 КПК України. Ці норми права мають самостійний предмет нормативного регулювання та встановлюють окремі правові дефініції, що стосуються різних учасників кримінального провадження. Зокрема, ч. 1–2 ст. 42 КПК України містять визначення понять «підозрюваний» та «обвинувачений», тоді як ч. 1 ст. 62 КПК – поняття «цивільний відповідач». Таке нормативне розмежування засвідчує, що цивільний відповідач не ототожнюється з підозрюваним чи обвинуваченим ні за правовою природою відповідальності, ні за обсягом процесуальних прав і обов’язків.

По-друге, ст. 128 КПК, яка регулює питання цивільного позову у кримінальному провадженні, передбачає право потерпілого на пред’явлення позову «до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння». Сполучник «або», який використовує законодавець, є не лише граматичним, а й юридично-концептуальним в побудові наведеної норми права. Він є ключовим маркером, який позначає альтернативність правових конструкцій та розмежування суб’єктів відповідальності, а отже, їх відмінні процесуальні статуси. Цей мовний маркер свідчить про те, що цивільний позов, як матеріальна вимога, може бути адресований функціонально різним учасникам кримінального провадження залежно від фактичних обставин справи, суб’єкта, який вчинив кримінальне правопорушення чи суспільно небезпечне діяння, суми завданої шкоди, правових підстав її відшкодування тощо.

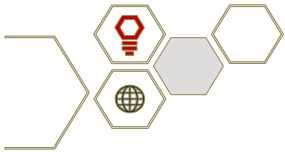
Момент набуття статусу, обсяг процесуальних прав та межі «відповідальності» цивільного відповідача, права й обов’язки якого стосуються виключно функції заперечення проти цивільного позову та є

звуженими, подібними, але не тотожними до процесуальних прав підозрюваного (обвинуваченого), участь у кримінальному провадженні лише в частині, що стосується цивільного позову (ч. 3 ст. 62 КПК), право, але не обов'язок, як у підозрюваного (обвинуваченого) брати участь у кримінальному провадженні, залучивши представника (ст. 63 КПК), – все це також свідчить на користь твердження про необхідність розмежування процесуальних статусів та функціонального спрямування вказаних осіб та на неприпустимість набуття підозрюваним (обвинуваченим) процесуального статусу цивільного відповідача у разі пред'явлення цивільного позову у кримінальному провадженні чи то наділення його таким статусом постановою слідчого, прокурора, або ухвалою слідчого судді.

Таким чином, аналіз положень кримінального процесуального законодавства свідчить про існування окремих процесуальних статусів - цивільного відповідача та підозрюваного (обвинуваченого), які виконують у кримінальному провадженні різні функції. Реалізуючи функцію захисту, підозрюваний (обвинувачений), незважаючи на пред'явлення до нього цивільного позову, не набуває статусу цивільного відповідача. Такий статус належить окремій фізичній чи юридичній особі, яка за законом несе відповідальність відповідно до вимог цивільного законодавства. Отже, процесуальна конструкція КПК України виключає можливість ототожнення вказаних суб'єктів, забезпечуючи чітке розмежування зазначених учасників кримінального провадження та їх кримінальних процесуальних статусів.

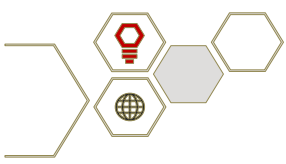
Щоправда, слід звернути увагу на виключення з загального правила, яке можна розглядати, як своєрідний казус. Одночасне набуття фізичною особою процесуальних статусів підозрюваного (обвинуваченого) та цивільного відповідача у межах одного кримінального провадження можливе в одній ситуації. Зокрема, коли вчинення кримінального правопорушення здійснюється у співучасті. Причому в співучасті вчиняють кримінальне правопорушення дві особи, одна з яких не може нести цивільну

відповідальність, а інша – має в силу закону обов’язок відшкодувати шкоду, завдану їй співучасником (зокрема, дитина та її батько). Такий випадок створює процесуальну конструкцію, за якої цивільно-правова відповідальність покладається безпосередньо на суб’єкта кримінального правопорушення, що несе кримінально-правову відповідальність. Така унікальна ситуація є потенційно можливою, однак вона не належить до поширених явищ у правозастосовній практиці.

Як зазначалося вище, відповідальність за шкоду, заподіяну внаслідок вчинення кримінального правопорушення, покладається на особу, яка безпосередньо спричинила таку шкоду. Водночас у правозастосовній практиці нерідко виникають дискусійні питання щодо визначення суб’єкта, якому має бути надано статус цивільного відповідача. Зокрема, в окремих випадках постає питання про можливість залучення держави як цивільного відповідача у межах кримінального провадження. Що стосується відповіді на це спірне питання, то слід виходити з буквального тлумачення ч. 1 ст. 62 КПК, яка передбачає, що «Цивільним відповідачем у кримінальному провадженні може бути фізична або юридична особа, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану кримінально протиправними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, та до якої пред’явлено цивільний позов у порядку, встановленому цим Кодексом» [2].

Паралельно, у аспекті розгляду наведеного вище питання, варто звернути особливу увагу на концептуальну некоректність застосування терміна «відповідальність» щодо цивільного відповідача – насамперед у цивільному, а як наслідок і в кримінальному процесуальному законодавстві. Такий підхід викликає обґрунтовані заперечення, оскільки відповідальність, у її класичному правовому розумінні, постає як наслідок заподіяння шкоди кримінальним правопорушенням, що передбачає наявність прямого причинно-наслідкового зв’язку між протиправним діянням та його

наслідками, а також персональну відповідальність суб'єкта, який цю шкоду спричинив. Цивільний відповідач, натомість, не є безпосереднім заподіювачем шкоди, а залучається до провадження у зв'язку з покладенням на нього обов'язку її відшкодування, що виникає з інших правових підстав.

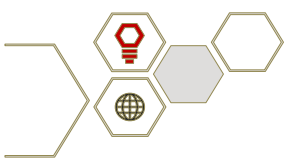
У цьому контексті особливо дискусійним видається використання лексичної конструкції «відповідальність» стосовно цивільного відповідача, адже вона створює хибне уявлення про його причетність до деліктного діяння. Така підміна понять не лише суперечить принципу правової визначеності, а й ризикує трансформувати механізм компенсації у форму непрямої відповідальності, що є концептуально і юридично неприпустимим. Відтак, необхідно чітко розмежовувати відповідальність як наслідок протиправного діяння та обов'язок компенсувати шкоду, що має істотне значення для коректного визначення процесуального статусу відповідного учасника кримінального провадження, а також для формування узгодженого правового дискурсу і доктринального підходу.

Відповідно до ч. 1 ст. 128 КПК України, цивільний позов може бути поданий у межах кримінального провадження з метою відшкодування майнової або моральної шкоди. Оскільки предметом цивільного позову в кримінальному провадженні є вимога про відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, цивільний позов має подвійну правову природу: він ґрунтується на нормах матеріального (цивільного) права та кримінального процесуального права.

Хоча цивільний позов розглядається відповідно до встановленої КПК процедури, змістовна природа позову є цивільно-правовою, адже йдеться про деліктну відповідальність, врегульовану Цивільним кодексом України (далі – ЦК України, ЦК), зокрема, § 1. «Загальні положення про відшкодування шкоди» гл. 82 Відшкодування шкоди [3].

Тому задля визначення поняття фізичної та юридичної особи в контексті їх потенційної можливості бути цивільними відповідачами, варто звернутися

до ЦК України. Відповідно до ст. 24 ЦК фізичною особою вважається людина як учасник цивільних відносин. Загальні положення про юридичну особу містяться у Главі 7 ЦК. Зокрема, юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Юридична особа наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді.

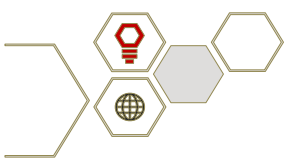
Цивільний позов в кримінальному провадженні може бути заявлений лише за умови дотримання сукупності юридичних передумов, серед яких: 1) встановлення факту вчинення кримінального правопорушення, 2) наявність завданої шкоди, 3) існування прямого причинного зв'язку між протиправним діянням і заподіяною шкодою, 4) вини особі, яка завдала шкоди, тобто підозрюваного, обвинуваченого а також 5) чітко окреслений суб'єктний склад правовідносин, що виникають у зв'язку з пред'явленням позову.

Відтак, з огляду на буквальне тлумачення ч. 1 ст. 62 КПК України та системне тлумачення цієї статті з положеннями ЦК України, держава не є належним суб'єктом по заявленому цивільному позову в кримінальному провадженні, адже не є юридичною особою.

Конституція України у ст. 56 проголошує, що «Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.» [1]. Це конституційне положення є безпосереднім втіленням ч. 2 ст. 3 Конституції, яка проголошує, що «держава відповідає перед людиною за свою діяльність».

Незважаючи на те, що ст. 56 Конституції України є нормою прямої дії, її положення конкретизуються у ЦК України (зокрема, ст. 1174) [3], Господарському кодексі України [4], Законах України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями, органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового

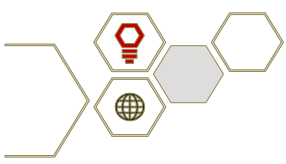
розслідування, прокуратури і суду» [5], «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років» [6] тощо.

Кожен із наведених Законів України окреслює власний предмет правового регулювання, містить відповідні нормативні положення та визначає механізм відшкодування шкоди, завданої незаконними діями представників органів державної влади.

Отже, закріплюючи право особи на відшкодування шкоди, завданої вказаними незаконними діями (або бездіяльністю) представників державної влади, законодавець закріплює юрисдикцію для спорів, які виникають у таких випадках, а саме – цивільну процесуальну юрисдикцію. Зазначені вимоги виходять за межі предмета кримінального провадження, що, своєю чергою, слугує аргументом на користь позиції про неможливість залучення держави як цивільного відповідача в межах кримінального провадження. Адже суд кримінальної юрисдикції не наділений повноваженнями щодо розгляду відповідних спорів, які належать до іншої галузі судочинства.

Така позиція узгоджується з висновком Великої Палати Верховного Суду, яка визначила, що питання наявності між сторонами деліктних зобов'язань та цивільно-правової відповідальності за заподіяну шкоду перебуває у площині цивільних правовідносин потерпілого та держави, що не регулюються нормами кримінального процесуального закону, а суд самостійно встановлює наявність чи відсутність складу цивільного правопорушення, який став підставою для стягнення шкоди, оцінюючи надані сторонами докази (постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 березня 2019 року у справі № 920/715/17 [7]).

При цьому розглядаючи це питання з точки зору юрисдикційних повноважень суду кримінальної юрисдикції необхідно вказати, що КПК України в ст. 61, 62 і 128 встановлює не тільки правила що регулюють процедурні аспекти розгляду цивільного позову, но також, а це є більш важливою обставиною, правила встановлення предметної компетенції

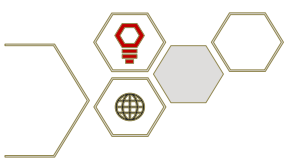

кримінального суду, що до розгляду цивільних спорів. Така предметна компетенція (юрисдикція) має суворі обмеження, щодо 1) предмету, 2) підстав та 3) суб'єктного складу цивільного позову, і це дуже важливо, враховуючи диспозитивні засади права на судовий захист. Судову юрисдикцію слід розуміти як розмежування компетенції різних ланок судової системи, а також різних видів судочинства – кримінального, цивільного, адміністративного та господарського. Критерії такого розмежування, це передбачені відповідним процесуальним кодексом умови, за яких відповідний спір підлягає розгляду за правилами відповідного виду судочинства. Фактично предмет, підстава та суб'єктний склад цивільного позову, а, отже, і юрисдикція кримінального суду зумовлені кримінальним обвинуваченням, яке розглядається у межах кримінального провадження:

1) предметом позову може бути лише вимога про відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням. Звертаємо увагу, що це корелюється зі способами захисту порушеного права «... відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; ... відшкодування моральної (немайнової) шкоди...», встановленими ст. 16 ЦК України [3, п. 8,9 ч. 2 ст. 16].

2) підставою для цивільного позову можуть бути обставини, пов'язані з фактом кримінального правопорушення, яке є основою кримінального переслідування конкретної фізичної особи. За умови, що кримінальне правопорушення, як діяння, має прямий причинний зв'язок із шкодою, що підлягає відшкодуванню.

3) цивільним відповідачем може бути лише фізична або юридична особа, яка «... за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння» [2, ч. 1 ст. 128]. При цьому ні в зазначеній статті, ні в статті 62 КПК України не міститься жодних вказівок на те, що цивільним відповідачем може виступати держава. На нашу думку, це не є помилкою

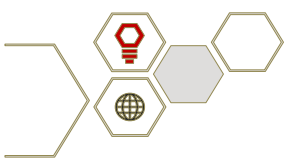

законодавця, а є свідомим умовчанням законодавця, з огляду на те, що ч. 2 ст. 48 Цивільного процесуального кодексу України [8] (далі – ЦПК України) прямо передбачає: «позивачем та відповідачем можуть бути фізичні та юридичні особи, а також держава». Тобто держава у цьому контексті виокремлена як самостійний суб'єкт [див. також: 9, 10].

Таке ставлення до цього питання з боку законодавця, перш за все, пов'язане зі змістом ст. 1174 ЦК України, яка встановлює обов'язок держави відшкодувати шкоду завдану «... фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю посадової або службової особи органу державної влади...». Особливий наголос хочеться зробити на словосполучення «незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю». При цьому в ст. 1166 і 1167 ЦК України йдеться про неправомірні дії або рішення. Така термінологічна відмінність має важливе значення для подальшого вибору способу захисту цивільних прав та інтересів. Частина 2, ст. 16 ЦК України в п. 10 вказує в якості окремого способу «... визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб», тобто для відшкодування державою шкоди за ст. 1174 потрібно щоб рішення, дія або бездіяльність були визнані незаконними шляхом подання відповідного позову.

Таким чином, ЦК України встановивши спосіб захисту, не вказує юрисдикцію суду, який може розглянути відповідний позов. Тобто для подачі відповідного позову про визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності посадових і службових осіб необхідно, перш за все, визначити вид судочинства в межах якого може бути розглянуто спір, що має публічно-правовий характер.

Характеризуючи право на судовий захист Секретар Великої Палати Верховного Суду, доктор юридичних наук, професор Віталій Уркевич вказує: «кожен має право на справедливий розгляд його справи судом, встановленим

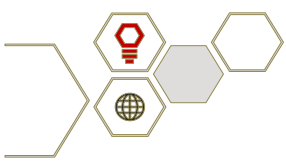
законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру (пункт 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод)», підкреслюючи те, що «суд, встановлений законом включає в себе, зокрема, таку складову, як дотримання усіх правил юрисдикції та підсудності» [11, с. 4].

У відповідності до ч. 1 ст. 19 Кодексу адміністративного судочинства України [12] (далі – КАС України) «юрисдикція адміністративних судів поширюється на справи у публічно-правових спорах...» [12, див. також 13]. Крім того ст. 21 КАС України встановлює юрисдикцію для розгляду кількох пов'язаних між собою вимог у ч. 5 передбачає саме таку ситуацію, щодо відшкодування шкоди: «... вимоги про відшкодування шкоди, заподіяної протиправними рішеннями, діями чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень або іншим порушенням прав, свобод та інтересів суб'єктів публічно-правових відносин, ... розглядаються адміністративним судом, якщо вони заявлені в одному провадженні з вимогою вирішити публічно-правовий спір. Інакше такі вимоги вирішуються судами в порядку цивільного або господарського судочинства» [12].

Таким чином, комплексне вивчення нормативного регулювання цього питання з використанням інтегративного метода чітко вказує на те, що до держави не може бути пред'явлено цивільний позов, тобто держава не може бути цивільним відповідачем в кримінальному провадженні.

Проведене дослідження дає підстави сформулювати такі висновки.

По-перше, ототожнення процесуального статусу цивільного відповідача зі статусом підозрюваного чи обвинуваченого, що й досі трапляється в окремих доктринальних джерелах і правозастосовній практиці, слід розцінювати як концептуально помилкове. Подібний підхід суперечить положенням КПК України та порушує законодавчу логіку диференціації учасників кримінального провадження, що унеможливорює належне визначення їхніх процесуальних ролей і правового статусу.

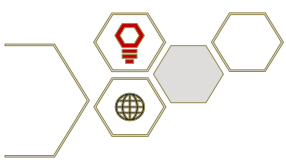
По-друге, держава не може розглядатися як належний цивільний відповідач у кримінальному провадженні, що зумовлено низкою нормативних і доктринальних чинників. Передусім це пов'язано з юрисдикційними обмеженнями: суди кримінальної юрисдикції не наділені повноваженнями розглядати спори, що виникають із деліктних правовідносин, у яких суб'єктом цивільно-правової позадоговірної відповідальності виступає держава. Такі спори належать до компетенції судів цивільної або адміністративної юрисдикції. Відповідно, залучення держави як відповідача потребує окремого провадження в порядку цивільного судочинства, що передбачає інші процесуальні гарантії та механізми захисту.

По-друге, ця позиція зумовлена відсутністю у держави належного кримінального процесуального статусу. Системне тлумачення положень ЦК України у взаємозв'язку зі ст. 62 КПК України дає підстави стверджувати, що належними цивільними відповідачами у кримінальному провадженні можуть бути лише фізичні та юридичні особи. Держава як суб'єкт публічного права не відповідає критеріям, визначеним у зазначеній статті, а відтак не може виступати відповідачем за цивільним позовом, поданим у межах кримінального процесу.

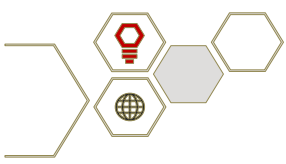
По-третє, на це вказує і сформована правозастосовна практика. Аналіз судових рішень свідчить про відсутність усталеного підходу до залучення держави як цивільного відповідача у кримінальному провадженні, що підтверджує необхідність законодавчого уточнення цього питання.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Офіційний вісник України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 10.07.2025).

2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Офіційний вісник України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.07.2025).
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Офіційний вісник України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 10.07.2025).
4. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. *Офіційний вісник України*. URL: https://kodeksy.com.ua/gospodars_kij_kodeks_ukraini.htm (дата звернення: 10.07.2025).
5. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду : Закон України від 1 грудня 1994 р. № 266/94-ВР. *Офіційний вісник України*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/Z026600> (дата звернення: 10.07.2025).
6. Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років : Закон України від 17 квітня 1991 р. № 962-XII. *Офіційний вісник України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12#Text> (дата звернення: 12.07.2025).
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 920/715/17 (провадження № 12-199гс18) від 12 березня 2019 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81013412> (дата звернення: 10.07.2025).
8. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. *Офіційний вісник України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 10.07.2025).
9. Спасибо-Фатєєва І. Деякі проблеми, пов'язані з участю держави Україна в цивільно-правових відносинах. *Вісник Академії правових наук України*. Харків: Право, 2006. № 4(47). С. 96–107. URL:

https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5413/1/Spasibo_Fateeva_96.pdf
(дата звернення: 09.09.2025).

10. Ольшанченко В. І. Цивільно-правова відповідальність держави Україна перед суб'єктами підприємницької діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 - Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право; наук. керівник В. Л. Яроцький; офіц. опоненти: О. О. Отрадна, Ю. І. Чалий; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2021. 230 с.

11. Уркевич В. Юрисдикційність спорів: практика Великої Палати Верховного Суду. 73 с. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/Prezent_Jurisdkc_sporiv_prakt_VS.pdf (дата звернення: 10.07.2025).

12. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV. *Офіційний вісник України*. URL: https://ips.ligazakon.net/document/T05_2747 (дата звернення: 10.07.2025).

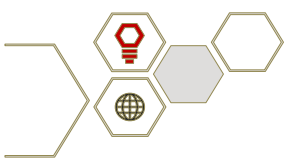
13. Шеметенко Л. П. Компетенція адміністративної юрисдикції суду: її зміст та основні риси. *Юридична наука*. 2020. № 7(109). С. 158–169. DOI: <https://doi.org/10.32844/10.32844/2222-5374-2020-109-7.21> (дата звернення: 10.07.2025).

14. Коломойцев М. М. Цивільний відповідач як суб'єкт доказування у кримінальному провадженні. *Соціологія права*. 2024. Вип. 3–4. С. 48–49. DOI: <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2024-3-4.14>.

15. Данькова С. О. Класифікація суб'єктів доказування у кримінальному провадженні в суді першої інстанції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Т. 3. № 81. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.7>.

16. Кучинська О. П., Циганюк Ю. В. Проблемні питання правового регулювання участі адвоката у кримінальному провадженні для надання професійної правничої допомоги учасникам такого провадження. *Аналітично-*

порівняльне правознавство. 2024. № 1. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.105>.

17. Кучинська О. П., Циганюк Ю. В. Щодо окремих питань удосконалення правового регулювання участі захисника у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 344–347. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/85>. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2023/85.pdf (дата звернення: 06.09.2025).

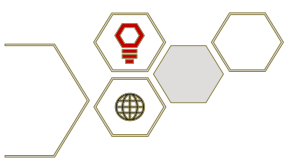
18. Таранець К. Окремі аспекти права на відшкодування процесуальних витрат цивільного позивача у кримінальному провадженні. *Russia-Ukraine War: Consequences for the World: Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Internet Conference, February 1–2, 2024*. С. 132–135. URL: <http://www.wayscience.com/wp-content/uploads/2024/02/MAKET-ZBIRNIKA-Conference-Proceedings-February-1-2-2024.pdf#page=132> (дата звернення: 06.09.2025).

19. Бабич В., Шевчук В., Ханов А. Цивільна відповідальність в кримінальному провадженні. *DICTUM FACTUM*. 2024. № 1(15). URL: <https://df.duit.in.ua/index.php/dictum/article/view/310> (дата звернення: 06.09.2025).

20. Музиченко О., Бородій І. Цивільний позов у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру. *Право і суспільство*. 2022. № 5. С. 245–250. URL: <https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/28843> (дата звернення: 06.09.2025).

21. Абламський С. Є. Представник цивільного позивача та відповідача в кримінальному провадженні: питання балансу забезпечення прав. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2024. Т. 31, № 1. С. 540–551. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.47> (дата звернення: 06.09.2025).

22. Коломойцев М. М. Представництво цивільного відповідача у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного*

університету внутрішніх справ. 2024. № 107(4). С. 175–184. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.4.16>.

23. Мосейко С. Цивільний позов у кримінальному провадженні: концептуальні підходи до розуміння сутності. *Архів кримінології та судових наук*. 2024. Т. 10, № 2. С. 177–190. DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.10.2024.15>.